

Skript

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Interview: Geschiedenis is nooit een vrijblijvende zaak. Interview met Martijn Eickhoff

Auteurs: Marlies Brand en Mees Janssen

Verschenen in Skript Historisch Tijdschrift, jaargang 41.3, pp. 238-246.

© 2019 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

p-ISSN: 0165-7518

e-ISSN: 3051-2506

Skript Historisch Tijdschrift is een onafhankelijk wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

GESCHIEDENIS IS NOOIT EEN VRIJBLIJVENDE ZAAK

Interview met Martijn Eickhoff

Marlies Brand en Mees Janssen

Als geschiedenisstudent word je geacht goed onderzoek te kunnen doen. Je wordt daar immers voor opgeleid. Toch blijft de wereld van een onderzoeker vaak nog een ver-van-mijn-bedshow voor studenten. Om een beter inzicht te krijgen in de onderzoekspraktijk kan een gesprek met een beroepshistoricus uitkomst bieden. *Skript*-redacteurs Marlies Brand en Mees Janssen interviewden Martijn Eickhoff, senior onderzoeker aan het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies. Hij sprak over zijn verschillende werkzaamheden voor het NIOD, en in het bijzonder over het recente onderzoeksprogramma 'Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950' dat het NIOD samen uitvoert met het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde en het Nederlands Instituut voor Militaire Historie. Daarnaast ging hij in op zijn rol als onderzoeker in het maatschappelijke debat en de toekomst van beginnende historici.

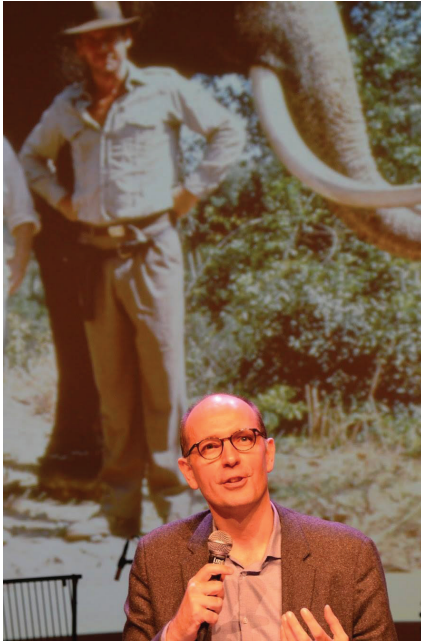
VAN STUDENT TOT PROMOVENDUS

Eickhoff studeerde Nieuwe en Nieuwste geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam (UvA) van 1986 tot 1992. In die periode had hij echter ook grote belangstelling voor het hele vroege verleden en archeologie. Hij heeft zelfs een korte periode pre- en protohistorie gestudeerd. Met veel enthousiasme vertelt Eickhoff in een zijkamer van het NIOD hoe deze dubbele interesse voor archeologie en geschiedenis zich nog steeds uit. 'Ik ben gefascineerd door de sporen van het verleden in onze omgeving in de meest brede zin: door structuren en objecten die er toevallig nog zijn, maar ook door monumenten en musea die uitingen zijn van een bewuste omgang met het verleden. De ruimtelijke en materiële kant van de geschiedenis speelt dus een belangrijke rol in mijn werk als onderzoeker, maar ik kijk ook altijd naar wat mensen doen met de sporen van het verleden. Tekstueel bronnenonderzoek blijft daarbij van grote betekenis, want door middel van het geschreven woord kun je een extra vertaalslag maken van het verleden naar het heden.'

Tijdens zijn promotie-onderzoek gaf Eickhoff deze combinatie van geschiedenis en archeologie pas echt goed vorm. Hij promoveerde onder supervisie van de prehistoricus Tom Bloemers en de toenmalig NIOD-directeur Hans Blom in 2003 op het proefschrift: *De Oorsprong van het 'Eigene'. Nederlands vroegste verleden, archeologie en nationaalsocialisme*. 'Ik heb onderzoek gedaan naar de Nederlandse pre- en protohistorische archeologie en de confrontatie met het nationaalsocialisme, waarbij ik de vraag stelde wat Nazi-archeologie nu eigenlijk inhield en uitzocht hoe Nederlandse archeologen zich daartoe verhielden, voor, tijdens en na de bezetting. De collaboratie van sommige Nederlandse prehistorici was destijds nog best een gevoelig thema binnen die beroepsgroep. Ik heb geprobeerd de biografische trajecten van de betrokken archeologen zo zorgvuldig mogelijk te reconstrueren en de implicaties van de verschillende ingenomen posities duidelijk te maken. Die kennis heeft uiteindelijk ontzenuwend gewerkt en ook in Duitsland was er al snel veel belangstelling voor mijn onderzoek. Daar was het onderwerp een ingewikkeld taboe. Veel prehistorici hadden leermeesters die een actieve rol hadden gespeeld binnen de nazi-archeologie. Tot mijn verrassing liep Nederland in dit veld opeens voorop.'

Eickhoff begon zijn werkzaamheden bij het NIOD al in de laatste fase van zijn promotie. 'Ik werkte op een gegeven moment achter de informatiebalie, waardoor ik niet alleen de collectie van het instituut goed leerde kennen, maar vooral ook in contact kwam met de vragen die er in de maatschappij leefden.' Na zijn promotie kreeg hij een NWO-talenbeurs (nu NWO-Rubicon-beurs) en kon hij in Jena bij het Center Geschichte des 20. Jahrhunderts een jaar onderzoek doen naar SS-archeologie achter het Oostfront. Toen hij dat project nog aan het afronden was, kwam er op het NIOD een positie vrij bij een onderzoek naar P.J.W. Debye, dat mooi aansloot op zijn expertise. Debye was een in Maastricht geboren Nobelprijswinnaar in de Natuurkunde, die in de jaren dertig carrière maakte in Nazi-Duitsland en zo betrokken raakte bij antisemitische maatregelen. Samen met de historicus Friso Hoenevel heeft Eickhoff alles op alles gezet om met secuur archiefonderzoek de onderste steen boven te krijgen en de gang van zaken rond die carrière transparant te maken. Dit onderzoek werd in 2007 gepresenteerd in het NIOD-rapport *In naam der wetenschap? P.J.W. Debye en zijn carrière in nazi-Duitsland*. 'Hier waren de reacties minder positief dan bij mijn onderzoek naar Nazi-archeologie. Sommige natuurkundigen vonden dat ik de reputatie van Debye beschadigde en trokken de kwaliteit van mijn onderzoek in twijfel. Persoonlijke herinneringen en het beeld dat uit de archieven naar boven kwam liepen nogal uiteen, en dat was voor sommigen kennelijk lastig te verkroppen.'

Vandaag de dag is Eickhoff senior onderzoeker bij het NIOD en

Martijn Eickhoff

gespecialiseerd in *War and Culture Studies*. Binnen dit kader onderzoekt hij de geschiedenis, culturele dimensies en nawerking van (grootschalig) geweld tijdens de negentiende en twintigste eeuw in Europa en Azië. Binnen zijn verschillende onderzoeksprojecten legt hij de nadruk op ruimtelijke, materiële en transnationale aspecten van de geschiedenis. Het is volgens Eickhoff tegen die achtergrond belangrijk om de interactie tussen geschiedenis, herinnering en erfgoed op te zoeken en zichtbaar te maken. 'Dit is geen vrijblijvende zaak. Een traditioneel historisch onderzoek is bruikbaar zolang men verbindingen legt met erfgoed, materieel dan wel immaterieel, en de

herinnering. Hierdoor kunnen we ons als historici veel beter positioneren ten opzichte van actuele maatschappelijke problemen.'

Momenteel is Eickhoff gedetacheerd bij het Koninklijk Instituut voor Taal- Land en Volkenkunde (KITLV) waar hij deelneemt aan het onderzoeksprogramma 'Onafhankelijkheid, Dekolonisatie, Geweld en Oorlog in Indonesië, 1945-1950'. Hij is werkzaam bij het deelproject Regionale Studies en onderzoekt het geweld op Midden-Java. Dit komt niet uit de lucht vallen. De afgelopen tien jaar heeft Eickhoff veel aandacht besteed aan koloniale geschiedenis. Samen met Marieke Bloembergen (KITLV) schreef hij het boek *The Politics of Heritage in Indonesia: A Cultural History* over de interactie tussen archeologie, erfgoedvorming, politiek en geweld in koloniaal en postkoloniaal Indonesië. Het verschijnt bij Cambridge University Press, naar alle waarschijnlijkheid in december dit jaar. Daarnaast onderzocht Eickhoff een aantal jaar geleden het anticommunistisch geweld in Indonesië tussen 1965 en 1968 in het project *Memory Landscapes*. Dit deed hij in samenwerking met collega's van de UNIKA-universiteit in Semarang en LAB-1100, een bedrijf dat *formats* ontwikkelt voor digitaal historisch onderzoek. Het betreft volgens Eickhoff een structureel onderbelicht thema.

'Na afloop van een wat schimmige mislukte coupoging in 1965 werden in een jaar tijd minstens een half miljoen communisten vermoord. In deze context nam Soeharto de macht over van Soekarno. Over dit onderwerp werd en wordt in Indonesië officieel heel weinig gezegd. De nog levende slachtoffers bevinden zich in een sociaal zeer marginale positie. Door in Semarang de plekken van het geweld op te zoeken (bijvoorbeeld een school die tot gevangenis is gemaakt, een geconfisqueerd communistisch gebouw en een min of meer geheim massagraf) en daar omwonenden en eigenaren te interviewen, werd duidelijk hoe het geweld, ondanks de officiële ontkenning, nog steeds zeer aanwezig is, midden in de maatschappij. Als we alleen traditioneel tekstueel onderzoek hadden gedaan, en niet ook de wegen van erfgoed en herinnering hadden bewandeld, waren we daar nooit achter gekomen.'

DE HANDLEIDING VOOR EEN ONDERZOEKER

Op de vraag wat de huidige onderzoeken van het NIOD en andere instituten kunnen bijdragen aan maatschappelijke ontwikkelingen heeft Eickhoff een helder antwoord klaar: 'Historici hebben een belangrijke taak om informatie toegankelijk en transparant te maken. Door onderzoek te doen, debatten te voeren over gevoelige onderwerpen en openlijk na te denken over perspectieven en begrippen, kunnen we zaken aan het licht brengen die ook voor de maatschappij van belang kunnen zijn en mensen sensitiever maken voor de complexiteit van het verleden, of het nu gaat om politieke, culturele, sociaal-economische of morele kwesties.'

Dit wil volgens Eickhoff niet gelijk zeggen dat historici honderd procent uit hun neutraliteit worden gehaald wanneer die verschillende kwesties aan het licht worden gebracht: 'Je moet je eigen positie vooral niet wegredeneren, maar dergelijke kwesties transparant maken hoeft niet gelijk te betekenen dat je extreme persoonlijke posities aanneemt.' Hier zit ook gelijk het verschil met meer activistisch georiënteerde historici volgens Eickhoff: 'Zij zijn meer op zoek naar volledige maatschappelijke verandering, terwijl een historicus als ik zich in de eerste plaats inzet voor het verbreiden van historisch inzicht en nuance in het debat.' Als voorbeeld noemt Eickhoff het belang van nadenken over de betekenis van bepaalde woorden en narratieven, zoals de hiërarchieën die bestaan binnen de geschiedbeoefening. Het doen van historisch zelfonderzoek en het ontwikkelen en stimuleren van empathie voor anderen vindt hij evenzeer belangrijk.

In feite geldt deze taakomschrijving voor elke historicus in de ogen van Eickhoff: 'Of je nu een docent of een onderzoeker bent, elke historicus moet zich bewust zijn van het feit dat zij of hij potentieel een belangrijke taak toekomt in het voeren van maatschappelijke discussies.'

Na afloop van deze beschrijving schiet Eickhoff opeens iets te binnen: 'De effecten van het streven naar historisch inzicht en transparantie zou je kunnen verduidelijken aan de hand van het begrip *soft power*. Het is een ingewikkeld begrip, maar ik denk dan aan het implementeren van bepaalde normen en waarden in de maatschappij zonder dat daarbij druk van bovenaf plaatsvindt.'

BRONNEN VAN BEIDE KANTEN

Eickhoff doet voor het vier jaar durende programma 'Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië', zoals eerder beschreven, onderzoek naar de regio Midden-Java, met als belangrijkste steden Semarang en Yogyakarta. Voor dit onderzoek bestaat er, volgens Eickhoff, een overvloed aan archiefmateriaal vanuit militaire en bestuurlijke context. Tijdens de jaren veertig van de twintigste eeuw is er overweldigend veel schriftelijk vastgelegd. Maar tegelijkertijd is dit materiaal nogal eenzijdig. Die vaststelling creëert een enorme uitdaging. Het is volgens Eickhoff dan ook van belang het historische verhaal recht te doen en de complexiteit van de (post)koloniale samenleving in een oorlogssetting te ontleden. De grote hoeveelheid ingenomen posities door individuen en maatschappelijke groeperingen moeten worden meegenomen in de historische analyse:

De koloniale samenleving kun je heel polair zien: de kolonisator onderdrukt, en de bevolking wordt onderdrukt. De facto was het een hele hybride maatschappij, met allerlei groepen die op verschillende manieren met elkaar verbonden waren. Voor de Nederlandse militairen ontstond er soms een verwarrende situatie: wie is nu eigenlijk onze vijand? En voor de Indonesische bevolking was dit ook lang niet altijd duidelijk.

Om eenzijdige vertellingen te doorbreken worden ook Indonesische bronnen en publicaties betrokken bij het onderzoek en streeft Eickhoff naar een veelvoud van perspectieven. 'Er zijn bronnen uit Indonesië op staatsniveau die bruikbaar zijn. Deze vertellen vaak het militaire verhaal en laten het beeld van de conflicten in de verschillende regio's zien. Ook zijn er binnen Indonesische universiteiten onderzoekers en studenten bezig met belangwekkend regionaal onderzoek dat zich richt op politieke en sociale ontwikkelingen. Daarnaast gebruiken we de methode van *oral history*. Het is lang geleden, maar er zijn zeker nog getuigen.' Eickhoff vertelt dat er een interessante uitwisseling ontstaat wanneer Nederlandse en Indonesische onderzoekers met elkaar in gesprek gaan. Het levert volgens Eickhoff de meest boeiende bijeenkomsten op.

Het project heeft dus een uniek karakter. Naar zijn weten is er nog niet eerder historisch onderzoek gedaan naar een onafhankelijkheidsoorlog, waarbij de ex-kolonisator en het voormalige gekoloniseerde land gezamenlijk aan de slag gaan.

DE BESCHEIDEN ROL VAN HISTORICI

Dat historici binnen het debat met betrekking tot het massale geweld tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog tussen 1945-1949 een lange tijd een geringe rol hebben gespeeld, is Eickhoff niet ontgaan. Van documentairemakers en activisten tot aan journalisten, allemaal zwengelden ze dit debat aan. Historici hebben pas de laatste jaren actief aan de discussie bijgedragen, waarbij het werk *De brandende kampongs van generaal Spoor* (2016) van de historicus Remy Limpach in het bijzonder betekenisvol was. 'Toen ik zelf studeerde kreeg ik nauwelijks college over deze periode. Ik ben het ermee eens dat historici dit te lang hebben laten liggen. Hoe je deze geringe invloed van historici met betrekking tot deze periode kunt verklaren is niet eenvoudig te zeggen. Er was natuurlijk al veel bekend en ik proef ook altijd veel compassie met veteranen en Indische Nederlanders, ook al wordt dat in die kringen vaak anders gezien. Misschien heeft deze compassie het openbreken van de zwijgcultuur lang in de weg gestaan. Lange tijd lijken de Indonesische slachtoffers niet echt te hebben meegeteld. Dat is natuurlijk een impliciete raciale hiërarchie.' Het is tegen die achtergrond in de ogen van Eickhoff belangrijk om de informatie te achterhalen achter de excessennota van 1969. Remy Limpach heeft een daarbij een belangrijke stap gezet volgens Eickhoff: 'De documentatie met informatie die jarenlang werd genegeerd, bleek uiteindelijk niet zo moeilijk om boven water te halen.'

WEGGESTREEPT VERLEDEN?

In zijn artikel *Weggestreept verleden? Nederlandse historici en het Rawagededebat*, dat gepubliceerd werd door *Groniek Historisch Tijdschrift* in 2013, stelt Eickhoff dat historici er niet in geslaagd zijn om een narratief te ontwikkelen dat recht doet aan het geweld van Nederlandse zijde in Indonesië. Tevens beweert hij in dit artikel dat er sprake is van twee verschillende narratieven binnen onderzoek naar de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog. Het eerste narratief is het 'officiële' verhaal van Nederlandse troepen die rust en orde brachten in de voormalige kolonie. Het tweede narratief draait om het 'andere' verhaal waarin die troepen excessen begingen. Volgens Eickhoff bestaan deze twee narratieven naast elkaar en stellen zij elkaar niet wezenlijk ter discussie. Dit verandert volgens hem pas als het koloniale karakter van het idee rust en orde te kunnen brengen meer wordt onderkend.

Vandaag de dag staat Eickhoff grotendeels achter de argumenten en stellingen in dit artikel, al hoopt hij ook dat het project waaraan hij nu werkt erin zal slagen meer pluriforme narratieven te ontwikkelen. Toch beseft hij dat niet alle historici in Nederland daar het belang van inzien. 'Het kijken naar een narratief en de betekenis ervan benoemen is veel meer een cultuurhistorische benadering, maar die is juist bij de postkoloniale geschiedenis van groot belang.' Als Eickhoff de narratieve analyse toepast op Nederlandse musea en exposities met betrekking tot de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, dan ziet hij dat de twee eerdergenoemde verschillende narratieven nog steeds los van elkaar staan. 'Aan de Nederlandse kant zit het er erg diep ingeworteld dat het Nederlandse geweld tijdens dit conflict reactief was; dat het geweld begon aan de Indonesische kant.' Toch zijn er wel Nederlandse bronnen die een ander verhaal vertellen. Zo heeft Eickhoff een dagboek gevonden van een Nederlandse soldaat die bespreekt dat het initiatief tot geweld juist aan de Nederlandse zijde lag.

EEN ONDERZOEK(ER) IS NOOIT KLAAR

De verantwoordelijkheid van een historicus is om dingen bespreekbaar en transparant te maken, maar ook om zelfreflectie toe te passen op het eigen koloniale verleden en de koloniale *bias* die wij nu nog hebben.' Het project 'Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950' moet in 2021 afgerond zijn. Echter betekent deze deadline niet dat het onderzoek ook af zal zijn voor Eickhoff. Ter illustratie gebruikte hij een uitspraak van kunstenares Jacqueline de Jong. Zij stelde onlangs in een expositie in het Stedelijk Museum in Amsterdam dat een kunstwerk of een tentoonstelling nooit af is, maar altijd in ontwikkeling zal zijn. Mensen kijken er immers naar en reageren er op. Dit geldt volgens Eickhoff ook voor een historisch onderzoeksproject: 'Het is wellicht een open deur, maar er zal altijd een debat aanwezig zijn omtrent dit onderwerp. Historici moeten er daarom ook niet naar streven om bij een onderzoek het laatste woord te hebben. Zij zouden juist moeten uitdragen dat een dergelijk onderzoek altijd open staat voor aanpassingen.'

Eickhoff hoopt nu vooral dat we in Nederland meer zelfonderzoek toelaten en empathie gaan ontwikkelen ten opzichte van de voormalige tegenstanders. Er is over dit conflict een tijd lang een gepolariseerde geschiedschrijving geweest en het is hoog tijd voor een completer, complexer en eerlijker beeld.

DE STUDENT VAN DE TOEKOMST

De opleiding Geschiedenis is in Eickhoffs ogen een goede studie ter voorbereiding op een maatschappelijke loopbaan. Regelmatig ziet hij

nog oud-studenten die goed terecht zijn gekomen. Een klein deel ging verder in het geschiedonderzoek, maar een groot deel belandde op andere plekken zoals erfgoedinstellingen, onderwijs, openbaar bestuur of politieke partijen. Mocht een student een ambitie hebben voor een loopbaan binnen de wetenschap, dan is het volgens Eickhoff 'helaas dringen aan de poort'. Hij geeft het advies om het maximaal drie keer te proberen. Mocht het dan niet gelukt zijn om een functie als onderzoeker te bemachtigen, dan kun je beter iets anders proberen en zoeken naar een alternatieve manier om je historische ambitie vorm te geven. 'Het doet me goed om te zien hoeveel oud-studenten daar uiteindelijk in slagen.'

Het lukken of mislukken van een baan als onderzoeker hangt af van veel verschillende factoren. Toch helpt het vaak om een *unique selling point* te hebben. Denk bijvoorbeeld aan het beheersen van een specifieke taal, een bepaalde persoonlijke band hebben met een maatschappelijk onderwerp, of interdisciplinair opgeleid zijn. Eickhoff beargumenteert dat studenten meer kans maken om te excelleren als zij al hun capaciteiten ten volle benutten en verschillende disciplinaire werelden bij elkaar brengen. Zijn eigen *unique selling point* was dan ook de combinatie van geschiedenis met archeologie.

Daarnaast is het van belang om als student op zoek te gaan naar een kwestie die je echt aanspreekt. Iets waarvan je denkt dat het echt belangrijk is. Dit kan je positionering als historicus of onderzoeker alleen maar versterken. 'Deze kwestie kan je dicht bij jezelf zoeken.' Eickhoff raakte zelf als student gefascineerd door dictaturen en wat deze staatsvorm met mensen doet: hoe handhaven mensen zich in een dictatoriale samenleving? Deze interesse ontstond toen Eickhoff, na de val van de Berlijnse muur, naar Oost-Europa afreisde en in gesprek raakte met mensen uit postcommunistische samenlevingen die hun levensverhalen deelden.

Op de valreep van het gesprek deelt Eickhoff nog een andere persoonlijke kwestie. Hij vertelt dat zijn vader, geboren in 1931, als niet-Jood is opgegroeid in de Amsterdamse Jodenbuurt en tijdens de bezetting de Jodenvervolgving van zeer nabij meemaakte. 'Ik ben daardoor opgevoed in het besef dat de beschaving, de rechtstaat en normale waardige vormen van intermenselijke omgang op ieder moment zomaar kunnen instorten. Misschien staat dat besef wel aan de basis van al mijn onderzoek als historicus. Geschiedenis is voor mij nooit een vrijblijvende zaak, hoe leuk, spannend en zelfs ontroerend de beoefening ervan ook kan zijn.'